

**Wojna
polsko-rosyjska
1919–1921**

Źródła z zasobu
Archiwum Państwowego
w Piotrkowie Trybunalskim

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

Wojna polsko-rosyjska 1919–1921

**Źródła z zasobu
Archiwum Państwowego
w Piotrkowie Trybunalskim**

Opracowanie

Maciej Hubka, Tomasz Matuszak, Aleksy Piasta

Piotrków Trybunalski 2020

Wybór i opracowanie materiału:

Maciej Hubka

Tomasz Matuszak

Aleksy Piasta

Recenzja:

Prof. UJK dr hab. Janusz R. Budziński

Dr Piotr Głowacki

Korekta:

Bożena Miłkowska

Krzysztof Łapiński

Reprografia:

Michał Ordak

Paweł Wysocki

**Publikacja wydana przez Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim
w związku z obchodami 100. Rocznicy Bitwy Warszawskiej 1920 r.**

Skład i opracowanie graficzne, produkcja:

Zbigniew Gontarek

Agencja Wydawnicza PAJ-Press

www.pajpress.com.pl

ISBN 978-83-954227-2-0

© Copyright for text by Authors, 2020

© Copyright by Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, 2020

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

ul. Jerozolimska 29, 97-300 Piotrków Trybunalski

www.piotrkow-tryb.ap.gov.pl

SPIS TREŚCI

Wojna o wszystko... ..	7
War for everything... ..	11
Historia zapisana w archiwaliach	15
Bibliografia selektywna	43
Materiały archiwalne	51

WOJNA O WSZYSTKO...

Sto lat temu, latem 1920 r. rozegrała się Bitwa Warszawska (13–25 sierpnia 1920 r.), będąca kulminacyjnym punktem wojny polsko-rosyjskiej 1919–1921. Świadek tych wydarzeń – lord Vincent Edgar D’Abernon, członek Misji Międzysojuszniczej do Polski, określił wspomniane wydarzenie jako osiemnastą decydującą bitwę w dziejach świata. Dziś, z perspektywy wieku możemy dokonywać ocen i podsumowań, natomiast można przyjąć, że brytyjski dyplomata nie pomylił się w swojej ocenie. Na ziemiach odradzającej się po okresie rozbiorów Polski toczyły się walki, podczas których ważyły się losy wycieńczonej kataklizmem I wojny światowej Europy. Szumne hasła komunizmu niesione na bagnietach Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej (RKKA) okazywały się atrakcyjne dla zubożałej w wyniku „Wielkiej Wojny” 1914–1918 i niemającej większego pojęcia o „naturze bolszewizmu” ludności cywilnej, czy zdemoralizowanych żołnierzy. Na drodze do ogólnoświatowej rewolucji stanęli Polacy.

Państwo polskie, które rozpoczęło swój niezawisły byt w listopadzie 1918 r., już w trzy miesiące później znalazło się w stanie wojny z Rosyjską Federacyjną Socjalistyczną Republiką Radziecką. Począwszy od pierwszych strzałów, które padły na Grodzieńszczyźnie, poprzez zmienne losy kampanii 1919–1920, zawieszenie broni i kończący wojnę Traktat Ryski z 18 marca 1921 r., młode i nadal kształtujące się Państwo Polskie oraz jego tworzone w ogniu wojny siły zbrojne podjęły niebagatelny wysiłek. Można powiedzieć, że była to „wojna o wszystko”, ponieważ w bolszewickiej wizji świata nie było miejsca dla niepodległej Polski, jedynie zaś dla mocno zredukowanej politycznie i terytorialnie kolejnej sowieckiej republiki. Parafrazując słowa sowieckiego dowódcy Frontu Zachodniego, Michaiła Tuchaczewskiego, to właśnie po trupie białej Polski wiodła droga do rozniecenia komunizmu w Europie.

W cieniu wielkich historycznych nazwisk, z dala od zgiełku pól bitewnych, miały miejsce wydarzenia mające niezwykle ważny wpływ na przebieg i ostateczny wynik wojny z bolszewicką Rosją. Warto nawiązać jeszcze do nazwy samej wojny, która zakorzeniła się najbardziej w świadomości Polaków. Mowa w tym miejscu o „wojnie polsko-bolszewickiej”, która z jednej strony podkreśla ideologiczną wymowę konfliktu,

z drugiej zaś sygnalizuje funkcjonowanie w tym czasie dwóch zwalczających się rosyjskich podmiotów – bolszewickiej Rosji „czerwonej” i pozostałości carskiej Rosji „białej”. Jak słusznie pokreślił Pierwszy Marszałek Polski Józef Piłsudski w jednym ze swych komentarzy – Rosja „biała”, czy „czerwona” – była tak samo wrogiem idei odrodzonej, niepodległej Polski. W środowisku historyków wojskowości na przestrzeni ostatnich dekad proponowana jest inna nazwa – tj. wojna polsko-rosyjska 1919–1921. W tym przypadku mamy precyzyjne wskazanie na charakter konfliktu zbrojnego toczącego przez regularne siły zbrojne dwóch podmiotów politycznych – Rzeczypospolitej Polskiej i Rosyjskiej FSRR. Wojsko Polskie walczyło przeciwko Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, w której bolszewicy komisarze polityczni stanowili jedynie kilka procent stanów liczebnych rosyjskich oddziałów. Ostateczna ocena adekwatności nazwy wynika zaś z przywołanej myśli Marszałka Józefa Piłsudskiego.

Celem naszego wydawnictwa jest prezentacja materiałów archiwalnych z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim oraz jego Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim – tych źródeł, które bezpośrednio wiążą się z zagadnieniami wspomnianego konfliktu zbrojnego. W stulecie Bitwy Warszawskiej symbolicznie wytypowano sto dokumentów – plakatów, dokumentacji urzędowej, fotografii. Jednocześnie warto podkreślić, iż jest to tylko wybór z o wiele większej liczby źródeł dotyczących wojny z zagrożeniem „czerwoną zarazą”. Zasób Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim pod tym względem jest bogaty, choć dotychczas bardzo rzadko wykorzystywany przez historyków w przypadku badań nad polskim czynem zbrojnym z lat 1919–1921. Stąd też nasza książka jest formą zachęty do dalszych kwerend i dociekań naukowych. Ich efekty pozwolą na szersze spojrzenie, nie tylko przez pryzmat przebiegu walk, lecz spojrzenia na wojnę polsko-rosyjską 1919–1921, również jako na wydarzenie polityczne, ekonomiczne i społeczne. Refleksja ta wynikać powinna ze świadomości, iż sięgające latem 1920 r. miliona żołnierzy Wojsko Polskie wymagało tysięcy ton zaopatrzenia, tysięcy koni, a przede wszystkim licznych poborowych i ochotników. Wyzwanie sformowania, umundurowania, wyposażenia i wyżywienia Wojska Polskiego podjąć musiała ludność cywilna obszarów pozafrontowych. Świadczenia wojenne wywoływały bardzo zróżnicowane reakcje społeczeństwa, począwszy od patriotyzmu i poświęcenia dla Ojczyzny, po jawny bądź utajony opór i nastroje bolszewizujące. Cała gama symptomów „wojny o wszystko” uwieczniona została również w zasobie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. My zaś podjęliśmy się zaledwie próby dokonania przeglądu i transparentnego wyboru, który niniejszym Państwu przedkładamy.

Część albumową naszej edycji źródeł archiwalnych poprzedza rozdział wprowadzający, ukazujący zarys historyczny omawianych zagadnień oraz ogólną charakterystykę zasobu archiwum pod kątem badań tytułowej wojny. Wprowadzenie zamyka zestawienie bibliograficzne, które w zamierzeniu autorów jest formą analizy historiograficznej

z punktu widzenia dziejów regionalnych, wzbogaconą wybranymi pracami o ogólnopolskim zasięgu tematycznym. Materiały w części albumowej uporządkowano tematycznie, zaś w ramach poszczególnych zagadnień starano się (z nieznacznymi odstępstwami wynikającymi ze specyfiki danego zagadnienia) kolejne źródła prezentować chronologicznie. Tym samym w części ilustracyjnej odnaleźć można dokumenty ukazujące pierwsze tygodnie niepodległości, pobór do wojska i werbunek ochotniczy, organizowanie oddziałów wojskowych, szeroki zakres świadczeń wojennych, działalność organizacji wspierających Wojsko Polskie, napływ uchodźców wojennych, jeńców oraz internowanych żołnierzy ukraińskich, czy wreszcie postawy lokalnych komunistów. Wszystko to z perspektywy regionalnej – dziejów Piotrkowa Trybunalskiego, Tomaszowa Mazowieckiego i okolicznych terenów.

Serdecznie zapraszamy wszystkich do zapoznania się z naszą książką, prowadzenia własnych badań i rozwijania historycznych pasji, jak również otoczenia opieką i szacunkiem domowych archiwów – skarbców rodzinnej historii. Jak stwierdził Marszałek Józef Piłsudski – *Naród, który nie szanuje swej przeszłości nie zasługuje na szacunek terażniejszości i nie ma prawa do przyszłości.*

Maciej Hubka, Tomasz Matuszak, Aleksy Piasta

1921

WAR FOR EVERYTHING...

One hundred years ago, in the summer of 1920, the Battle of Warsaw took place (13–25 August 1920). The battle was the turning point of the Polish – Russian War 1919–1921. The eyewitness of these events – Lord Vincent Edgar D’Abernon, member of Inter-alliance Mission to Poland, described the mentioned above as: “The eighteenth most decisive battle in world’s history”. Today, from the perspective of a century, of course – we can make assessments or summaries of the past, while, at the same time, it will be safe to assume, that the British diplomat was not mistaken in his statement. On the territory of Poland, the country just regaining its independence after the period of partitions, heavy fighting was taking place, during which, the fate of exhausted by the Great War Europe was being decided. Boisterous slogans of communism, carried on the bayonets of Workers’ and Peasants’ Red Army, turned out to be attractive for part of civilian population and demoralized soldiers, which were made poorer as a result of the Great War (1914–1918) and which also did not have a good understanding of “the nature of Bolshevism”. Blocking the path to worldwide red revolution were the Poles.

Poland, which just has begun its independent being in November 1918, only three months later found itself in the state of war with Republics of the Union of Soviet Socialist Republics. Beginning with first shots, which were fired in Grodno region, through changing course of 1919–1921 campaign, cease fire and finally Riga Treaty from 18th March of 1921, which ended the war, young and still developing State of Poland and its armed forces, hastily being created in the fire of war, took upon themselves an enormous effort. It can be said, that this war was indeed “war for everything”, since in the Bolsheviks’ vision of the “new world”, there was absolutely no place for independent Poland. Instead, in Soviets’ minds Poland supposed to be, at most, heavily reduced politically and territorially yet another Soviet republic. Paraphrasing the words of Soviet commander of the Western Front, General Mikhail Tukhachevsky, The only way to light the flame of Communism throughout whole of Europe was over the dead body of “White Poland”.

Overshadowed by great historical names, far from turmoil of the battlefields, the events were taking place, which had big influence on the course of war with Bolsheviks Russia, as well as on its final result. It is worth to refer to the name of the war itself, that rooted in the most in the minds of Poles. We mean here the name “Polish – Bolshevik war”. This name on one hand underlines the ideological foundation of the conflict, while on the other hand signals the functioning of two rival and completely opposite Russian entities – Bolsheviks’ “Red” Russia and remnants of Tsar’s “White” Russia. As First Marshall of Poland Jozef Piłsudski correctly stated in one of his commentaries – Either “Red” or “White” entity was to be treated the same – as the enemy of the idea of reborn and independent Poland.

In the circle of military historians for the last few decades the different name is being proposed – The Polish – Russian War 1919–1921. In this case we have precise and clear indication as to the character of this armed conflict fought by two regular armies of two political entities: The Republic of Poland and The Republics of the Union of Soviet Socialist Republics. The Polish Army was fighting against The Workers’ and Peasants’ Red Army, in which Bolsheviks’ political Commissars represented only few per cent of total number of troops. The final assessment of the adequacy of the name comes from the recalled before commentary of Marshal Jozef Piłsudski.

The main goal of our publication is to present the archival material from the resources of The State Archive in Piotrków Trybunalski and from its branch in Tomaszów Mazowiecki – the sources, which are directly connected with the issues of the mentioned armed conflict. To commemorate 100th anniversary of the Battle of Warsaw 1920, symbolically 100 documents were chosen: posters, official documents, photographs etc. At the same time, it is definitely worth mentioning, that our choice constitutes only small selection from our vast, much bigger collection of historical sources referring to the war with the danger of “red plague”. Resources of The State Archive in Piotrków Trybunalski in this field of study are very rich, although so far it has been used rarely by historians in their research of Polish military acts from years 1919–1921. Therefore please treat our book as a way to encourage further queries and historic inquiries. Their effects will allow the wider look into the war, not only through the prism of the course of fighting, but also will let us treat this was as the important political, economical and social event. This thought should arise from the realization of the fact, that The Polish Army, reaching almost 1000000 soldiers, required thousands of tonnes of supplies, thousands horses and, above all, large numbers of volunteers and drafted soldiers. For the tasks of forming, feeding, providing uniforms and supplies primarily civilian population, based in the behind the front lines areas, was made responsible. These wartime duties were triggering very different reactions – starting with patriotism